

Kā tas ir, kad zināšana ir nezināšana?

Atslēgvārdi: Sokrats, Kūzu Nikolajs, jēgpilna pasaule, Hermanis Hese, robežsituācijas, Karls Jaspers, Edmunds Huserls

Kā es domāju? Kā es zinu? Kā es nezinu? Cik daudz es varu zināt? Kā domas un vārdi saskan ar realitāti? Šie jautājumi vijas cauri filosofijai gadu tūkstošiem, un katram domātājam par zināšanu un nezināšanu ir sava atbilde. Zināmais un nezināmais krustojas, veidojas krustpunkti, 0 punkti – pretstati sakrīt, maksimums ir minimumā, bezgalība konstituējas ierobežotībā, izmisums pāraug priekā, nezināšana zināšanā. Ieskicēšu dažus rosinošus domu fragmentus no atšķirīgām filosofiskām pieejām, kurās zināmā un nezināmā robeža arvien ir cita – racionāla, eksistenciāla, matemātiska –, bet tās visas parāda cilvēka tieksmes un spējas, kurās sākas dinamiskie zināmā un nezināmā loki.

Bauda atrasties 0 punktā

Ar atziņām par savu zinošo nezināšanu, kas caurauž Platona (427.–347. pr. Kr.) dialogus, Sokrats (470.–399. pr. Kr.) bauda atrašanos 0 punktā, kur sākas sevis pašas (ne)zināšanas zināšana. Sokrats izvēlas intelektuāla klaidoņa dzīvi un dzīvo ar pārliecību, ka lielākā vērtība ir zinoša dvēsele. ¹

Sokratu virpina jautājumus, nemitīgi atgriežas pie sākuma un atkal no jauna sāk ceļu. Dialogs norit pa apli: ir saprotami, ja zināšanas par kaut ko ir zināšanas matemātikā, vēsturē, fizikā, politikā, amatniecībā, bet: kā un kas ir tāda zināšana, kas nav nevienas nozares zināšana, “bet ir sevis pašas un citu zināšanu

zināšana”¹? Jaunas zināšanas dzimst spraigā prāta un sapratnes darbībā – tādas zināšanas spēj sevi aizsargāt un turklāt prot runāt, un prot arī klusēt. Atrasties 0 punktā ir intelektuāla bauda – apzināties, ka daudzzināšana un iegūto zināšanu refleksija nav pašas zināšanas zināšana. Zināšana ir saprātībā un domāšanā, jo tur viss, ko spējam izziņāt, tiek savests kopā. Robežu starp zināmo un nezināmo nevar apzināt, to attiecinot uz kaut ko citu, to nevar aptvert, salīdzinot iegūtās zināšanas. Zināmā un nezināmā robeža, kuru šajā rakstā nosaucu par 0 punktu, ietiecas arī eksistences jautājumos un jautājumā par nāvi. Arī nāvei Sokrats pieiet racionāli un bauda atrašanos uz nezināmā sliekšņa. Sokrata aizstāvēšanās runa pirms nāvessoda izpildes beidzas ar vārdiem: “Taču ir jau laiks iet projām – man, lai mirtu, jums – lai dzīvotu. Bet kurš no mums dodas pretī labākam liktenim, tas nevienam nav zināms, vienīgi Dievam.”²

Eksistenciālās robežsituācijas

Atšķirībā no Sokrata racionālās pieejas, eksistences filosofi atrašanos 0 punktā redz robežsituācijās – dzīvi noliedzošās, bet reizē arī jaunās iespējās. Dziļš eksistenciāls pārdzīvojums izmaina ne tikai prāta apvāršņus, bet arī dziļi un intimi ietekmē cilvēka individualitāti kopumā. Eksistenciālās robežsituācijās (nāves klātesamība, vainas apziņa, smaga slimība, galējs un bezspēcīgs izmisums,

¹ Platons. *Harmids*; 168A-B. Atsauces uz Platona citātiem tekstā apzīmētas šādi: darba nosaukums, starptautiski pieņemta teksta pasāžas numerācija.

² Platons. *Sokrata aizstāvēšanās. Apoloģija*; 42.

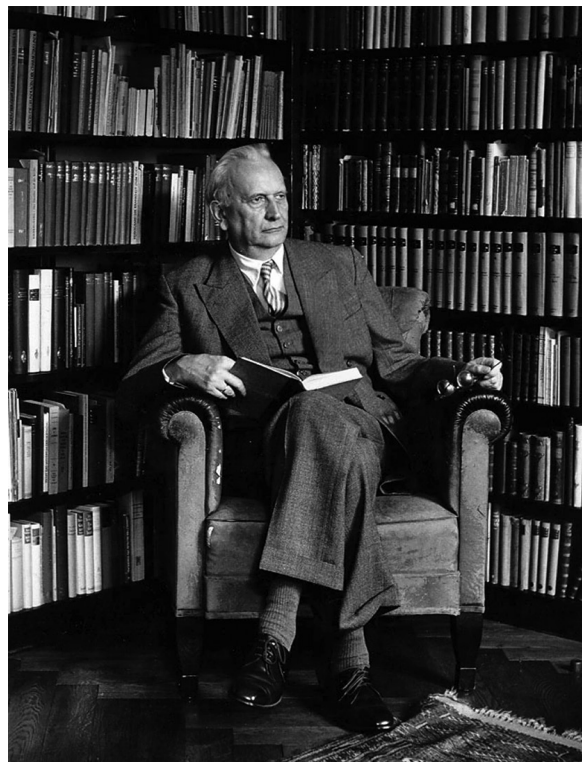
neprātīga mīlestība) cilvēks veiksmīgi vai ne tik veiksmīgi meklē izeju, lai izklūtu no nopiedošās bezjēdzības. Vācu eksistences filosofa Karls Jaspers (1883–1969) “robežsituācijas” raksturo kā pagrieziena mirkļus, kad sabrūk iepriekšējie priekšstati un spēcīgu garīgu satricinājumu laikā atklājas esamības patiesā jēga. Šādos brīžos “sabrūk šifrs”, sarūk ieaudzinātie priekšstati par pareizu dzīvi un atklājas patiesā eksistence. Eksistence nav izzināma racionālā ceļā, tikai robežsituācijās mēs sasniedzam eksistences transcendenci un nokļūstam paši pie savas patības. ²

Robežsituācijās garlaicīgais atkāpjas un iestājas nepārvarama vēlme atrasties jaunos, vēl nepieredzētos novados, nonākt patiesā eksistences pārdzīvojumā, atbrīvoties no ierastās komforta zonas – visu graužošanas un līdz nāvei apnicīgas izjūtas.³ Hermanis Hese (1877–1962) romānā “Stepes vilks” šo remdeno apmierinātības izjūtu apvelta gandrīz vai ar visiem iespējamajiem bezjēdzību raksturojošiem lielumiem – tā ir neizturami nīstama un pretīga, remdeni šķērma paciešamības gaisotne uzsildītā istabas temperatūrā. ³

Stepes vilkam (Harijam Halleram) tādās reizēs iedegas mežonīgas ilgas pēc stiprām jūtām un nebijušā – pārkāpt robežu un ieņirt pārgalvībās, satriekt drupās šo seklo, reglamentēto un sterilo dzīvi: “Jo šo te es tomēr necietu, nīdu un nolādēju dedzīgāk par visu citu – šo apmierinātību, šo veselību, šo omulību, šo civilizēta pilsoņa optimismu, šo treknas, audzēlīgas viduvējības, parastuma, vidusmēra kultu.”⁴ Harijs Hallers bija nelaimīgs izbījis “grāmatu tārps”, kuru pārņēmusi garlaicība un naids pret ierasto dzīves rāmumu. ⁴

¹ Fragmenti no Rafaēla freskas “Atēnu skola” Vatikāna muzejā. Sokrats – labajā pusē priekšplānā sāniski. Avots: https://en.wikipedia.org/wiki/The_School_of_Athens#/media/File:Raffael_069.jpg

² Karls Jaspers: “Cilvēks vienmēr ir kaut kas vairāk nekā tas, ko viņš zina par sevi.” Avots: https://psychology.fandom.com/wiki/Karl_Jaspers

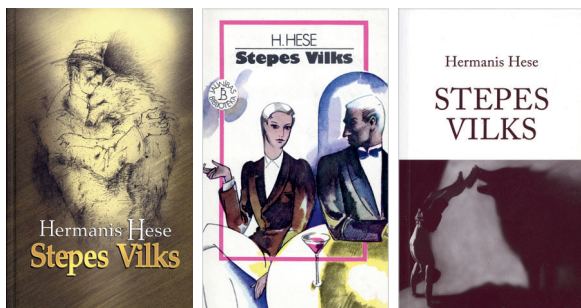
³ Rakstā izmantots Sestās starpdisciplinārās konferences zinātnisko lasījumu materiāls: Kivle, I. *Uz zināmā un nezināmā robežas* (ISBN 978-9984-844-14-5).

⁴ Hese, H. *Stepes vilks*. Tulk. Ģ. Bļodnieks un A. Bļodniece. Rīga: J.L.V., [2017], 34. lpp. (ISBN 978-9934-20-015-1).

3 Hermanis Hese.

Avots: <https://timenote.info/lv/Hermanis-Karls-Hese>

4 Hermaņa Heses romāna "Stepes vilks" izdevumu latviešu valodā vāki

Grāmatu lasīšana viņam nesniedza iespēju pārdzīvot atklāsmes prieku, bet mūzika un dzeja pa retam deva kādu augšupejošu zelta pavedienu. Viņš apzinājās, ka iziešana ārpus robežas nezināmajā var būt arī pazušana, nogrimšana, visa zaudēšana vai, gluži pretēji – jēgas atgūšana. Piezīmēs ar apakšvirsrakstu "Tikai prātā jukušiem" Hallers rakstīja: "Žēl bija tagadnes, šodienas, visu šo neskaitāmo zaudēto stundu un dienu, kas man zuda, ko es vienīgi pacietu, kas nedz apdāvināja mani, nedz satrieca. Bet, paldies dievam, bija arī izņēmumi, laiku pa laikam – tiesa gan, retumis – gadījās arī citādas stundas: tās nesa satricinājumus, nesa dāvanas, nojauca sienas un atkal noveda mani, maldu ceļos noklaidušo, pie dzīvās Visuma sirds."⁵ Hallers tiecās pēc atjaunotnes sajūtas, valdzinājuma, ko sniedz līdz šim nezināmā pārdzīvojums, bet eksistenciālie izrāvienī noveda līdz vājprātam. Muzikants Pablo klusu teica: "Brāli Harij, es aicinu jūs uz nelielu izklaidēšanos. Ieeja tikai prātā jukušiem, maksa par ieeju – veselais saprāts. Vai esat ar mieru?" Un Hallers apstiprinoši pamāja."⁶

Tieksme apjēgt robežu

Kaisle un zinātkāre tiecas pēc nebijušā, un šī tieksme caurstrāvo domas, cerības un atmiņas līdzīgi kā Erotas spēks. Platons vairākkārt atzīmē, ka cilvēku pienācīgi apzīmē pēc viņā pastāvīgi dominējošās tieksmes. Tā sasniedz pat bezprāta iekāri un nepārvaramu vēlmi pēc kaut kā jauna, līdzīgi kā neprātīga iemilēšanās, nesamierināšanās un visu dzenošs un satraucošs iekšējs spēks sasniegt robežu, kura piedāvās kaut ko jaunu, pārsteidzošu, nebijušu. Vai ar Erotu pārņemtās dvēseles "īstenā zināšana" un "patiesības lauka ieraudzīšana", par kuru raksta Platons un runā Sokrats, ir pielīdzināma robežai starp zināmo un nezināmo Imanuela Kanta (1724–1804) izpratnē? **5** Droši vien, ka

⁵ Hese, H. *Stepes vilks*, [2017], 37. lpp.

⁶ Turpat, 233. lpp.

nē, bet tomēr: varbūt, ka jā? Tikai citādi jā – apgaismoti un sistēmiski.

Kants priekšvārdā otrajam “Tīrās prāta kritikas” izdevumam raksta par nenosacīto: “Tas, kas mūs neatvairāmi mudina iziet ārpus pieredzes un visu parādību robežām, ir nenosacītais, ko prāts nepieciešami un ar pilnām tiesībām meklē lietās pašās par sevi [...]”⁷. Kants uzdod jautājumu pats sev un savai filosofijai: ko es varu zināt? Kants trīs kritikās⁸ sniedz sakārto-tu, jēdzienos precīzu un visaptverošu cilvēka spēju analīzi un parāda, kā mēs zinām lietas un pasauli.

Atbildes uz jautājumu “Kā iespējama izziņa no tīrā prāta?” Kants meklē spriedumos, kuri nenāk no pieredzes, bet ir tīrā prāta darbības rezultāts. Kā piemēru tīrā prāta darbībai minē-šu jautājumu: kā iespējama tīrā zinātne?⁹ Tīrās matemātikas, metafizikas un arī tīrās dabas-zinātnes avoti ir meklējami prāta spējā izzināt lietas vērojuma formās telpā un laikā: “Lietas mums dotas kā ārpus mums esoši mūsu jutek-ļu priekšmeti, taču mēs nekā nezinām par to, kādas tās var būt pašas par sevi, – mēs zinām tikai to parādības.”¹⁰

Pasaules horizonts

Minēšu vēl kādu subjektīvisma filosofijas atziņu par to, kā mēs izzinām pasauli un ka šī zināmā pasaule ir mūsu zināšanu robeža. Mūsdienu fenomenoloģijas izveidotājs Edmunds Huserls (1859–1938) ⁶, raksturojot pasaules

⁵ Emīla Dērstlinga (*Emil Doerstling*) glezna “Kants un viņa galdabiedri”, 1893. I. Kants galda galā ar lapu rokās.

Avots: <https://sonderthemen.welt.de/kultur-highlights-56925/kultur/den-verstand-benutzen-187067>

⁶ Edmunds Huserls.

Avots: https://lv.wikipedia.org/wiki/Edmunds_Huserls#/media/Att%C4%93ls:Edmund_Husserl_1900.jpg

⁷ Kants I. *Tīrā prāta kritika*. Tulk. R. Kūlis. Rīga: Zinātne, 2011, 30. lpp.

⁸ Darbus “Tīrā prāta kritika” (1781, 1787), “Praktiskā prāta kritika” (1788), “Tikumu metafizikas pamatojums” (1785) izdeva Johana Frīdriha Hartknoha apgāds Rīgā. “Spriestpējas kritiku” (1790) izdeva Johans Daniēls Frīdrihs un Fransuā Tedodors de Lagarde Liepājā.

⁹ Kants I. *Prolegomeni. Praktiskā prāta kritika*. Tulk. R. Kūlis. [Rīga]: Zinātne, 2006, 32.–44. lpp.

¹⁰ Turpat, 39. lpp.

7 Kūzas Nikolajs (pirmais no kreisās). Svētā Nikolaja slimnīcas kapelas altāra detaļa (Vācijā).
Avots: <https://www.lindahall.org/about/news/scientist-of-the-day/nicholas-of-cusa/>

jēdzienu, to samēro ar jēgpilnas pieredzes horizontu.

Pasaule ir cilvēka vērojumu, pārdzīvojumu, ideju un zināšanu kopums, tā maina savu horizontu, pārvietojoties līdz ar apziņa plūsmu, bet vienmēr ir “šeit un tagad”, iezīmējot aktuālās pieredzes atvērtās robežas. Kāds mums blakus dzīvo citā, mums svešā pasaulē. Tā katram ir sava. Mana un tā otra pasaule var pārklāties, pāriet viena otrā un veidot kopīgu intersubjektīvu pasauli. Vai arī palikt nezināma – man ir manis konstituētā pasaule, un tā ir manu zināšanu robeža, tam otram – cita. Zināmā pasaule netiek piešķirta nemainīga un absolūta, tā mainās līdz ar pieredzi, sašaurinās un izplešas, iet dziļumā vai paliek rāma, mierīga un garlaicīga. Cilvēks nevar dzīvot, pieredzēt, domāt, darboties, vērtēt citā pasaulē, bet vienīgi tajā, kas ir subjektivitātē. Pasaule Huserla filosofijā nav atskaites punkts, absolūts nemainīgs lielums, pēc kura mērit esošo. Stabilais un neapšaubāmais ir nevis pasaule, bet gan apriori dotā izziņas iespējamība: “Viss, kas man kā cilvēkam pastāv kā esošs un lietderīgs, radies un noris manā apziņas dzīvē.”¹¹ Zināmā un nezināmā robeža ir sasniedzama transcendentālajā pieredzē, kurā tiek konstituētas apziņas intencionālās struktūras un rastas atbildes uz jautājumu: kā es zinu? Šīs struktūras ir jebkuras izziņas, sapratnes un pārdzīvojumu pamatā.

Fenomenoloģija aicina lietas nevis pārveidot un ietekmēt, bet vērot un tajās klausīties, tās ieraudzīt un sadzirdēt, saprast un aprakstīt, iejūtīgi klausīties sacītajā, vērot redzēto. Tā aicina atgriezties pie tieša kontakta ar lietām un realitāti. Tas ir daudz vairāk nekā skatīšanās uz situāciju, tā iemāca vērojuma valodu.

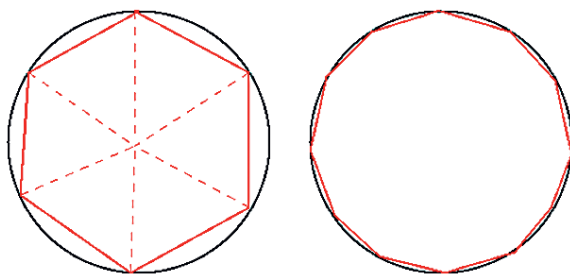
¹¹ Huserls, E. Parīzes priekšlasījumi. Tulk. A. Dāboliņš. No: Huserls, E. *Fenomenoloģija*. Tulk. R. Kūlis, A. Dāboliņš. Rīga: FSI, 2002, 359.

Kūzas Nikolaja matemātiskais piemērs

Renesanses filosofa, matemātiķa, teologa un kardināla Kūzas Nikolaja (1401–1464) ⁷ darbs “Par mācīto nezināšanu”¹² iesākas ar nodaļu “Par to, ka zināšana ir nezināšana”.

Kūzas Nikolajs meklē pamatojumu ideālo pretstatu sakritībai, absolūtajam 0 punktam – zināšanas un nezināšanas samērojamības robežai. Kā tas ir, kad maksimums ir minimums un zināšana ir nezināšana? Viņa filosofiju vada ticība, ka Dievs ikvienai radītai būtnei ir devis iespēju pasaulē eksistēt vislabākajā un pilnīgākajā veidā – dzīvojot tieksmē zināt savu nezināšanu. Kūzas Nikolajs attīsta filosofiju matemātiskos piemēros, ģeometriskās formās, absolūto pretstatu sakritībā, izmantojot bezgalības principu “viss vienā, viens visā, viss visā”: vislielākais maksimums ir vismazākais minimums, kustība ir mierā. Viņš uzskatīja, ka matemātika ar simboliem un ilustrācijām var palīdzēt izprast Dieva bezgalību ar samērojamības (*proportionabiliter*) principu, piemēram, to visu reducējot uz bezgalīgu līniju, apli un trijstūri – bezgalībā tie sakrīt.

“Un tā, es apgalvoju, ja eksistētu bezgalīga līnija, tā būtu taisne, tā būtu trijstūris, tā būtu aplis un tā būtu arī lode; tieši tāpat kā, ja eksistētu bezgalīga lode, tā būtu aplis, trijstūris un līnija, un tas pats ir pasakāms par bezgalīgu trijstūri un bezgalīgu apli.”¹³ Kā ir iespējams trijstūrim būt par taisni un maksimālajam trijstūrim sakrist ar minimālo trijstūri? Kūzas Nikolaja atbilde ir: ja iztēle nespēj atbrīvoties no jutekliski uztverta tēla, tad tā arī nespēj atzīt, ka līnija var būt arī trijstūris, ka maksimālais trijstūris sakrīt ar minimālo. Prātā tas ir iespējams. Iztēlē mēs redzam trijstūrus:

⁸ Kūzas Nikolaja “patiesības aplis”. Aplis – absolūtā patiesība. Aplī ievilktais daudzstūris – bezgalīgais ceļš pa zināmā un nezināmā robežu uz “mācīto nezināšanu”

¹² *De Docta Ignorantia*, 1440. gads. Atsauces uz Kūzas Nikolaja citātiem apzīmētas šādi: darba nosaukums oriģinālā, starptautiski pieņemts teksta pasāžas numurs.

¹³ *De Docta Ignorantia*; 35.

iedomāto vislielāko un iedomāto vismazāko – vienalga, cik bezgalīgi mēs pagarinām vai samazinām trijstūru malas, to iekšējo leņķu summa sakrīt un bezgalībā tie sakrīt.

Augstākais sasniegums ir savas nezināšanas zināšana – to Kūzas Nikolajs vērtē kā bezgalīgu ceļu pa zināmā un nezināmā robežu. Šis ceļš ir ilustrēts ģeometriski kā ideālā apli ievilkts daudzstūris. Daudzstūris ir cilvēka ceļš uz patiesību, un absolūtās zināšanas ir aplis. Tuvojoties absolūto zināšanu aplim, palielinās daudzstūra šķautņu skaits. Daudzstūris ar apli nekad nesakrītis, un tas nav iespējams, jo

absolūta lietu patiesība nav sasniedzama – sasniedzamās zināšanas ir ierobežotas, un to parāda daudzstūra šķautnes un virsotnes. ⁸

Šie atšķirīgie domu fragmenti parāda, ka zināmā un nezināmā robeža ir kāda universāla dzīves kārtība, kas katram domātājam nozīmē ko citu, katram izpaužas un ir saprotama citādi. Nav iespējama viena, uz visiem cilvēkiem un visām situācijām attiecināma zināšanu robeža – tā katram cilvēkam un arī katrai filosofijai ir sava. Bet ikvienam ir iespēja (pa)būt uz zināmā un nezināmā robežas un piedzīvot jaunu zināšanu atklāsmes “maģiju” un prieku.

Avoti un literatūra

Hese, H. *Stepes vilks*. Tulk. Ģ. Bļodnieks un A. Bļodniece. [Rīga]: J.L.V., [2017].

Huserls, E. *Fenomenoloģija*. Tulk. Rihards Kūlis, Aigars Dāboliņš. Rīga: FSI, 2002.

Jaspers, K. *Way to Wisdom: An Introduction to Philosophy*. Transl. R. Manheim. [N. p.]: Yale University Press, 2003.

Kants, I. *Tīrā prāta kritika*. Tulk. R. Kūlis. Rīga: Zinātne, 2011.

Kants, I. *Prolegomeni. Praktiskā prāta kritika*. Tulk. R. Kūlis. Rīga: Zinātne, 2006.

Kivle, I. Uz zināmā un nezināmā robežas. No: *Uz zināmā un nezināmā robežas: sestās starpdisciplinārās konferences zinātniskie lasījumi*. [Rīga]: LU Akadēmiskā bibliotēkas Starpnozaru pētniecības centrs, 2023. ISBN 978-9984-844-14-5.

Nicholas Cusanus. *On Learned Ignorance*. Transl. J. Hopkins. [N. p.]: The Arthur J. Banning Press, 1981.

Platons. *Dialogi*. Tulk. Ā. Feldhūns. Rīga: Zinātne, 2015.